

Cuprins

<i>Prefață la a doua ediție</i>	7
Argument	9
Societatea românească într-un veac de răscruce	15
Lumea formelor și a culorilor	33
Climă și natură	33
Fizionomia unei așezări umane	40
De la palat la colibă	46
Chipuri și veșminte	60
În lăcașul reculegerii	65
Crâmpeie din existența cotidiană	73
Viața între Eros și Agapè	87
Aventura cuplului	89
Spre o nouă artă a iubirii	127
Umbra lui Thanatos	135
Un spectacol al morții	136
Imagini și idei ale retoricii funebre	153
Sub semnul noilor idei și sentimente	169
Reprezentări ale timpului	169
Recuperarea trecutului	182

Gândul patriei	210
Idei iluministe	225
În loc de concluzii	235
<i>Note</i>	241
<i>Lumea românească în veacul al XVIII-lea: o cercetare fundamentală și continuările ei recente (Elena Bedreag)</i>	269
<i>O carte „deschisă” (George Neagoe)</i>	287
<i>Index</i>	305

Ștefan Lemny

Sensibilitate și istorie
în secolul XVIII
românesc

Ediția a II-a revăzută

Postfețe de Elena Bedreag
și George Neagoe

POLIROM
2017

Un prim simptom se dovedea părăsirea domiciliului conjugal, adesea menționată în condică de judecăți din Principate sau în anunțurile guberniale din Transilvania⁸⁷. Autorii plângerilor de acest fel erau cel mai adesea bărbații care solicitau desfacerea căsătoriei, acuzându-și soțiile de abandonul căminului și de adulter. O carte de despărțire, din 28 iunie 1779, pune capăt traiului nefericit al postelnicului Dumitrache cu soția sa Zamfira, fata popii Opriș. Ei au conviețuit doar opt luni de zile (și Dumitrache precizează: „rău am trăit cu dânsa”), după care ea și-a părăsit soțul. Martorii au adevărit „că știu că au fugit cu muscalii din vremea când era aici”. Împotriva fugarei atârnă și o altă mărturie din care reieșea că „Zamfira, soția lui, pricepând dragoste cu alt obraz, pă el l-au urât, l-au părăsit și au fugit cu acel ibovnic al ei, afară din hotarul țării”⁸⁸. Alt bărbat recunoștea că „au trăit bine căznicește”, căsătorindu-se „dă june”. De la o vreme, femeia a părăsit de mai multe ori căminul și el „au găsit-o cu țigani fugită și i-au iertat vina și iarăși o am primit-o în lăcuință, fiindu-i soție”. Ultima dată a fugit „din răul său nărav” în primăvară și bărbatul s-a hotărât, în sfârșit, să se despartă⁸⁹. Ceea ce s-a întâmplat în mediile de jos se petrecea și la case mai mari. *Genealogia Cantacuzinilor* însemna fapta Zoitei, fata lui Constantin Dudescu, căsătorită cu Matei Cantacuzino, femeie „foarte desfrânată”, care a fugit în cele din urmă cu un turc, abandonându-și copiii și adăpostindu-se la Constantinopol, unde s-a și turcit⁹⁰.

Asociat cu abandonul, adulterul își avea mai ușor rezolvarea prin desfacerea căsătoriei. În celelalte cazuri, împlicinații trebuiau să accepte temporizarea oferită de instanța judecătorească în dorința acesteia de a prelungi și de a salva existența

familiei, îndeosebi când era în joc soarta unui copil. În limbajul veacului XVIII, adulterul se definea în general prin termenul de „preacurvie”, socotită una din gravele abateri de la prescripțiile „sfintei taine” a căsătoriei. „Preacurvia – explica *Filosofia cea lucrătoare* (Sibiu, 1800) – carea este când față legată cu căsătoria se împreună trupește cu alta, prin aceasta rănește dreptatea unei părți căsătorite și strică sfârșitul căsătoriei”⁹¹. Femeia vinovată pierdea zestrea și celelalte daruri primite de la bărbat, fiind trimisă la mănăstire „să-și plângă păcatele”, și în speranța ca ea „se va înțelepți”, cum se explica într-unul din numeroasele acte de judecată. Altfel, episcopul avea dezlegare să dea „carte de despărțire”⁹².

Cât de eficace era procedeul?

Cert este că *Pravilniceasca condică* (1815) restrângea termenul de reculegere între zidurile mănăstirești de la doi ani, cum prevedeau praxilele, la „soroc dă un an”⁹³. Avem motive să vedem în această măsură reflectarea firească a nevoii unei rezolvări mai operative a crizelor familiale. Dar ea trădează și un simptom îngrijorător: creșterea numărului de adultere la sfârșitul veacului față de începutul său, când Dimitrie Cantemir le socotea încă rare⁹⁴. *Legiuirea Caragea* prevedea, poate cu aceeași intenție, pedepsirea prin surghiun pe timp de doi ani și a bărbatului care era vinovat de adulterul femeii⁹⁵. Totuși, destrămarea unor familii nu putea să fie stăvilită. Faptul s-a văzut în 1765, când Ion Cojocaru din mahalaua Gorganului și-a acuzat nevasta de adulter după 13 ani de căsnicie. Inițial, judecătorii au apelat la clemența soțului. Femeia însăși a respins acuzațiile, socotind că „nu sunt adevărate, ci fac năpastă”, până când – aflăm din sentință – „s-au întâmplat de au prins pe Trandafira, straja domnească, într-o

casă pe Podul Calicilor, noaptea la patru ceasuri din noapte, fiind cu doi neguțatori”. Divorțul s-a pronunțat în atare condiții fără dificultăți și, după un timp, femeia dorea să se căsătorească din nou. Mitropolitul nu i-a aprobat cererea decât cu consimțământul fostului soț, care „am căzut cu rugăciune pentru dânsa ca să nu-și piarză sufletul, fiindcă eu o am iertat”⁹⁶. Mai greu s-a despărțit de soția sa un anume Drăguș, după o conviețuire de 16 ani. Deși declarase că a surprins-o în flagrant delict, faptul nu i-a convins pe judecători, care au dispus și alte cercetări „prin preoți și vecinii lor”. Ele au confirmat acuzația, dar, femeia nefiind de față, sentința s-a amânat, „ca să auzim – au decis judecătorii – ce răspunde și ea”. La a treia judecare, suspiciunea lor continua („să nu cumva-și să fie făcut ceilalți doi protopopi vreun hatâr sau vreo vegheată lui Drăguș”) și abia la înfățișarea următoare divorțul s-a pronunțat, sub condiția ca bărbatul să-i înapoieze femeii zestrea⁹⁷.

„Anecdotică” adulterului comportă multiple episoade, adesea curioase, ca în cazul unui anume Barbu, „fustașul de harem” care, cu toate că și-a surprins nevasta în flagrant delict, a cedat până la urmă, în fața instanței, rugămintilor ei de iertare⁹⁸.

Ceea ce ar putea să surprindă în exemplele date este că vinovăția de adulter era atribuită aproape mereu sexului frumos. Ideea apărea firească într-o societate sensibilă la lecția Bibliei care imputa femeii răspunderea esențială pentru „păcatul originar”. Dar impresia respectivă se datora și poziției privilegiate a bărbatului în societate, căruia îi aparținea de cele mai multe ori și inițiativa pentru desfacerea căsătoriei.

Dacă femeia părea să tolereze escapadele ocazionale ale soțului, ea se îndârjea atunci când acestea sfârșeau prin bigamie sau alte abateri

neobișnuite. De aceea, infidelitatea conjugală a bărbatului era supusă adesea judecății sub acuzații mai grave decât simplul adulter. O asemenea acuzație determinase decizia de despărțire a unui bărbat „care, făcând o nelegiuită faptă [...], s-au orânduit la pedeapsă după vinovăția lui”, parte din avere revenind femeii (zestrea), parte copiilor și, respectiv, „la cutie”⁹⁹. Destul de gravă era și învinuirea ce i se aducea altui bărbat la 1780, acuzat „de patima beției și a curvii” și, în special, fiindcă a căzut „în păcatul curvii cu o copilă, nepoată a lui, care, nici el n-au tăgăduit”¹⁰⁰. În 1797, alt fapt îi scandaliza pe apărătorii ordinii morale: bigamia unuia care „ține două femei în cununie”¹⁰¹, situație pentru care în unele regiuni avea să se instituie „pedeapsa judecății politicești”¹⁰².

Ar fi nedreaptă așadar concluzia că abaterea de la codul moralității tradiționale se datora numai femeii. Criza de moravuri reflecta un fenomen social și cultural mult mai cuprinzător, rod al tensiunilor acumulate în timp și al echilibrului fragil din interiorul cuplului.

Procesele de divorț surprind adesea dificultatea conviețuirii familiale și grave stări conflictuale. La acestea se referea o femeie care își mărturisea vina de „limbută și cu totul înrăutățită la ale căsnicii înlăuntru”, cerându-și iertare și rugămintea de a se despărți¹⁰³. Aparent fragil era argumentul invocat pentru despărțire de un medelnicer care își acuza nevasta, după opt ani de conviețuire, că a „ridicat mâna asupra lui”¹⁰⁴. Dar motivele de divorț puteau cunoaște și o gravitate impresionantă, cum s-a văzut atunci când Maria, fata vornicului Stan, cerea divorțul la un an de la căsnicie, temându-se „ca să nu să întâmple vreo primejdie între dânșii”, fiindcă el „iaste știut de om îndărătnic”. Hotărârea de divorț amintea traiul

suportat de ea. „A doua zi, luni, după nuntă – se spunea – o ar fi bătut-o pentru lucru de nimic”, fapta repetându-se și cu amenințări de moarte. „Apoi el, pe urmă, ar fi zis ca ea să nu-l spuie la nimeni de caznile ce-i făcea noaptea”, în disperare, femeia a băut șoricioaică – otrava obișnuită în epocă – „ca să scape de caznile lui, din care băutura dă atuncea ar fi rămas tot bolnavă”. Acuzații grave, dar pe care bărbatul le-a tăgăduit în fața judecății. Martorii au confirmat, în schimb, plângerile femeii, arătând că el „iaste om rău și vinovat de toate”¹⁰⁵.

Și un anume Argherie Cojocaru deplângea imposibilitatea de a mai conviețui cu soția, arătând în fața judecății că prefera „să-i fac moartea cu mâinile mele”, cu riscul de a fi apoi condamnat. Motivul era destul de general: „netraiul ce am avut amândoi”, deși, în apărare, femeia se plângea că, după 25 ani de conviețuire „acum la vreme de bătrânețe o lepădă”¹⁰⁶. Încă un exemplu sugestiv a fost oferit de procesul de despărțire al Ancăi de soțul ei Nedelcu, după o conviețuire de 27 de ani. Femeia deplângea „netraiul bun” pe care l-a avut până când, în cele din urmă, bărbatul și-a părăsit definitiv domiciliul conjugal. Ea solicita divorțul, cu gândul de a se refugia între zidurile unei mănăstiri¹⁰⁷. O cale urmată adesea în asemenea situații! Chiar și de către bărbați, cum se vede dintr-un zăpis al unei femei, lăsând soțului, după 16 ani de conviețuire, libertatea „ca să ia cinul călugăresc”¹⁰⁸.

Am amintit doar câteva exemple ce probează începutul procesului de criză a familiei la sfârșitul veacului XVIII. Dincolo de variatele interese ce au putut cântări în deciziile judecătorești de acum trei secole, factorii de ordine și moralitate ai societății au vegheat totuși la stăvilirea acestui proces. Pronunțarea divorțului nu se făcea ușor,

fiind atributul autorităților superioare, al mitropolitului și al domnitorului. Dar chiar în situațiile de limită, decizia a cântărit mai mult pentru salvarea cuplului. Astfel, împotriva unei femei care solicita divorțul, învinuind bărbatul „că e nebun” – acuzație decisivă în desfacerea căsătoriei –, mitropolitul observa că boala în cauză a survenit abia la șapte ani de la căsătorie, ca urmare a „întâmplărei morții copiilor și a altor nenorociri”, nefiind chiar „îndrăcire sau nebunie, ci o ipocondrie sau năucire”, ceea ce nu îndreptățea divorțul¹⁰⁹. Aceeași înaltă autoritate intervenea altădată pentru a salva un nefericit mariaj, în care bărbatul voia să se despartă de soția-i bolnavă, acuzată de „slăbiciunea trupului, fiind și pociroasă la ochi”. În acest sens, mitropolitul promitea soțului un ajutor substanțial: „să fie apărat de rândul dajdiilor, iar părăsind-o să fie dat în dajdie”¹¹⁰.

Criza pe care începea să o cunoască instituția tradițională a familiei n-ar putea să fie separată de încă un simptom strâns legat de alterarea moravurilor. Ne referim la prostituția publică, plagă mai veche, activată îndeosebi în epocile de tranziție. Marcos A. Katsaitis, un geograf grec, călător în Principate, o constata la mijlocul veacului, remarcând între îndatoririle străjilor de noapte ale Iașului și pe aceea de a depista femeile desfrânate și de a pedepsi cu asprime „nu numai pe bărbați, ci și pe femeile care au fost găsite în flagrant delict”¹¹¹. Cazurile par a se înmulți spre finele secolului. Citându-i pe Raicevich și Del Chiaro, A.D. Xenopol scria că numărul prostituatelor devenise atât de însemnat, încât s-a propus ca ele să fie supuse la o dare care ar fi trebuit să aducă 100.000 de lei venit pe an!¹¹² Mărturii din epocă confirmă fenomenul. Ele aduc în atenție și o preoteasă, acuzată că „s-au înnădit cu turci la curvăsărie neastâmpărată”,